УДК 94(477)
ББК 63.3 (4 УКР)
Г-87
№ держреєстрації 0121U110057

Міністерство освіти і науки України
Науково-дослідний інститут
українознавства
(НДІУ)
01135, м. Київ, вул. Ісаакяна, 18;
тел. 236-01-28, факс 236-95-89; E-mail:ndiukr@gmail.com

ЗАТВЕРДЖУЮ
В.о. директора Науково-дослідного інституту українознавства

_____
к.філос.н. В. Г. Чернець

«___»_____2022 р.

ЗВІТ
ПРО НАУКОВО-ДОСЛІДНУ РОБОТУ

«Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.)»
проміжний за 2022 рр.

Науковий керівник НДР
кандидат історичних наук,
завідувачка відділу історичних студій **І.Й.Краснодемська**

2022 р.

Результати роботи розглянуті Вченою радою НДІУ,
Протокол № 1 від 19 січня 2023 р.

СПИСОК АВТОРІВ

Завідувачка відділу історичних студій НДІУ		**І.Й.Краснодемська**

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ ПЕРЕЛІК ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДОСЛІДЖЕННЯ

Наукові видання:

1. Hai-Nyzhnyk P. P. OCCUPATION AND ANNEXATION OF CRIMEA BY THE RUSSIAN FEDERATION IN 2014: AN ACT OF AGGRESSION, HISTORICAL AND LEGAL FALSIFICATION AND INTERNATIONAL CRIME. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. – Riga, Latvia: "Baltija Publishing", 2022. С. 466–476. [Окупація та анексія Криму Російською Федерацією у 2014 р.: акт агресії, історико-правовий фальсифікат і міжнародний злочин].

2. Гай-Нижник П. Крах доби неоімперіалізму і новітня епоха матриці кіберсвіту: від зазіхань на чужі терени до національних стратегій глибинної безпеки. *Українська мрія. 25 сходинок до суспільного щастя*. Київ: Саміт-книга, 2022. С. 282–291.

Наукові статті:

1. Божук А. О. Культурні заходи на вшанування пам'яті Тараса Шевченка в Криму наприкінці XIX – на початку XX століть. *Сугдейський збірник*. Вип. 3–4 (VIIII). Київ. 2021. 602 с. С. 7-19.

2. Божук А. До питання хронології організації української інтелігенції Севастополя «Кобзар» на початку XX століття. *Українознавство.* 2022. № 2. С. 74–81.

3. Божук А., Іванець А. До питання становлення та функціонування структур Української греко-католицької церкви в Криму у 1991–2022 рр. *Українознавство.* 2022. № 3(84). С. 153–165.

4. Краснодемська І. Й. «Тут все: гармонія, краса та досконаліть, природа вся в один акорд злилася…» (До 145-річчя з дня народження та 90-річчя з дня смерті Максиміліана Олександровича Волошина). *Українознавство*. 2022. № 2. С. 255–267.

5. Iryna Krasnodemska, Andrii Ivanets. A Situation of the Crimeans Diocese of the Orthodox Church of Ukraine in Russian Occupied Crimea (2014-2022). *Occasional Papers on Religion in Eastern Europe*: Vol. 42 : Iss. 6 , Article 4. Pp. 36–63. https://digitalcommons.georgefox.edu/ree/vol42/iss6/4/

6. Iryna Krasnodemska y Hanna Chechelnytska. Events in eastern and southern Ukraine in retrospect of post-soviet relations (Acontecimientos en el este y el sur de Ucrania en la retrospectiva de las relaciones postsoviéticas – Події на сході та півдні України в ретроспективі пострадянських відносин). *Cuestiones Políticas*, Volumen 40, Número 73. Julio–Diciembre 2022. С. 506–526. https://produccioncientificaluz.org/index.php/cuestiones/article/view/38415

7. Губський С. Діяльність адмірала А. Покровського у розбудові українського флоту у Криму та на півдні України у 1917–1918 рр. (до 160-річчя з дня народження). *Українознавство*. 2022. № 2. С. 143–163.

8. Губський С. Питання становлення та діяльності українського військово-морського флоту в Криму (березень 1917 – грудень 1918 рр.) у сучасній українській історіографії. *Українознавство*. 2022. № 3. С. 178–200.

9. Губський С. І. Діяльність підпілля ОУН і боївок УПА на території Криму в роки Другої світової війни (1941–1944) в українській історіографії. *Українознавство.* 2022. № 4. С. 162–179.

10. Іванець А. «Людина пристасно віддана українській ідеї»: до питання про біографію голови Чорноморської Української громади в Севастополі В'ячеслава Лащенка (1875–1953). *Українознавство*. 2022. № 4. С. 141–161.

11. Гай-Нижник П. Російсько-українська війна – Війна за Життя (2014–2022 рр.): періодизація. *Українознавство*. 2022. №1. С. 51–76.

12. Власенко С. Архівні документи як джерело наукових досліджень у сфері відновлення національної пам’яті українського народу: з історії партизанського руху опору в Криму періоду Другої світової війни. *Архіви України*. 2022. Випуск 3, № 332 (2022): липень-вересень. С. 100–118. https://au.archives.gov.ua/index.php/au/article/view/168/131

13. Газізова О. Соціодемографічні аспекти формування української громади Криму в 50–80 рр. ХХ століття. *Гілея: науковий вісник.* Київ: «Видавництво «Гілея», 2022. Вип. 167–168 (№ 12–1). Історичні науки. С. 27–31.

14. Газізова О. Забезпечення культурно-освітніх інтересів етнічних українцівв в АР Крим у 1991–2014 рр.: проблеми та позитивні практики. *Віснику Львівського університету*. Серія філософсько-політологічні студії. 2022. № 45.

15. Газізова О. Громадсько-політичні та культурно-національні об’єднання українців в Криму в кінці ХХ–на поч. ХХІ ст. *Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції «PROGRESSIVE RESEARCH IN THE MODERN WORLD»*, 28-30 грудня 2022 року, Бостон, США. С. 513–522.

Віднайдено краєзнавчу працю українського священика, педагога, публіциста Василя Ільницького з описом географічного, економічного та етнографічного стану Кримського півострова (Денис. V. Дещо про Крим. Зоря. 1882 р. №5. С. 75–77); текст інтерпретовано сучасною українською літературною мовою, опубліковано з передмовою та примітками на сайті «Збруч».

Антон Божук. Крим очима галицького оглядача 140 років тому. Збруч. 08.06.2022 Режим доступу: https://zbruc.eu/node/112131

РЕФЕРАТ

Звіт про НДР: 34 с.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні та демографічні процеси в Криму (кінець XVIII – початок XXI ст.).

Предмет дослідження – процес формування громади українців Криму, їх культурно-національні та суспільно-політичні об'єднання в контексті соціально-економічної й етнонаціональної історії краю.

Головна мета роботи – реконструювати процес формування та розвитку етнічних українців Криму наприкінці XVIII – на поч. XXI ст., виявити чинники, які сприяли та гальмували ці процеси, визначити вплив політики окупаційної влади у XXI ст. на кримську громаду етнічних українців, запропонувати українській владі модель захисту її інтересів та сприяння підтриманню її ідентичності під час окупації, у період деокупації та початку реінтеграції Криму.

Методи дослідження.

В опублікованих за останні десятиліття наукових дослідженнях застосовувалися різні методологічні підходи до вивчення минулого та сьогодення цього регіону. Продуктивним, на наш погляд, є той напрям, прихильники якого прагнуть розглядати історію Криму як складову історії всієї України. Цей науковий напрям в українській історіографії спирається на давню традицію, започатковану М.Драгомановим, М.Грушевським та А.Кримським.

В дослідженнях використовуються два методологічні підходи: дисциплінарний і міждисциплінарний, або інтеграційно-системний. Головними правилами (підходами, принципами) проведення наукових досліджень за темою проєкту є принципи історизму, об'єктивності, системності, наступності, науковості, інтегративності тощо.

Комплексне використання даних принципів (підходів) дасть можливість досягти мети і виконати всі поставлені завдання, отримати максимально вірогідне наразі знання про громаду етнічних українців Криму XVIII – поч. XXI ст., українські культурно-національні та суспільно-політичні об'єднання в Криму в контексті соціально-економічної та етнонаціональної політики російських, радянських та українських урядів в Криму, а також виявити основні тенденції становлення модерної національної свідомості українців Криму у зазначений період, співвідношення старих і нових знань з даної проблематики, можливість їх примноження.

Для аналізу формування громада українців Криму, її стану, перспектив (кін. XVIII – поч. XXI ст.) та оцінки загроз їй в умовах агресії Росії виконавці-дослідники застосовують загальнонаукові методи дослідження (аналіз, синтез, логічний, систематизація, абстрагування, дедукція, індукція тощо) із залученням

таких методів: класифікації і критики джерел, конкретно-пошукового, проблемно-хронологічного, історико-порівняльного, історико-структурного, персоналізації.

Обмеженість актуальної джерельної бази дослідження, яка виникла в результаті тимчасової окупації Росією АР Крим і м. Севастополя, зумовлює використання методу реконструкції потрібних для моделювання вихідних параметрів. Застосування цього методу викликано також тим, що існують такі якості об'єкта дослідження, які не можна осягнути шляхом безпосереднього вивчення. Моделювання є важливим засобом для прогнозування впливу зовнішніх факторів на явище, що вивчається, та прийняття конкретних рішень у практичній площині.

Новизна

На відміну від попередніх історичних та етнополітичних досліджень минулого і сьогодення кримських українців (наприклад, Я. Дашкевича, В. Сергійчука, П. Вольвача) у межах проекту вперше здійснюється комплексне дослідження формування громади етнічних українців Криму в кінці XVIII – на початку XXI ст. Аналіз політики держави-агресора щодо однієї з найбільших етнічних спільнот на окупованій території Криму дозволить конкретизувати інформацію про сучасні методи гібридної війни та агресію Росії загалом проти України, яка міститься, наприклад, у дослідженнях В. Мюрея, П. Мансура, Д. Герцеля.

В межах проєкту вперше системно досліджується формування модерної національної свідомості етнічних українців Криму, форми їх самоорганізації в кінці XVIII – на початку XXI ст. Також встановлені та узагальнені факти щодо політики Росії на тимчасово окупованій території півдня України стосовно громади етнічних українців Криму, створена модель політики держави-агресора щодо цієї етнічної спільноти, що дасть змогу з великою долею ймовірності спрогнозувати її наслідки.

Ступінь впровадження. У 2022 р. результати НДР висвітлено у 2-х наукових виданнях, 15 наукових статтях, у 18 доповідях на 8 наукових заходах. Опубліковано 8 публікацій у ЗМІ (5 – у друкованих, 3 – в електронних), взято участь у 26 передачах на радіо і ТБ, 6 відкритих лекціях, публічних дискусіях, презентаціях, в т.ч. і з проблематики НДР.

Упродовж 2022 р. здійснювалася співпраця з органами влади України та міжнародними акторами, зокрема взято участь у зустрічі експертів Кримської платформи з Постійним представником Президента України в АР Крим (червень 2022); вручені Апостольському Нунцієві в Україні Вісвальдасу Кульбокасу аналітичної доповіді про стан української громади Криму та обговорення проблем кримських українців (жовтень 2022); вручені заступнику голови Офісу Президента України Андрієві Сибізі аналітичної доповіді про стан української громади Криму та обговорення проблем кримських українців (27.10.22) https://www.president.gov.ua/news/andrij-sibiga-zustrivsya-z-delegaciyeyu-krajovoyi-radi-ukray-78873

Рекомендації щодо використання результатів роботи.

Практична цінність проєкту для потреб розвитку країни полягає у тому, що результати НДР можуть бути використані з метою оптимізації державного управління в етнополітичній сфері, вироблення системи захисних і підтримчих дій громаді етнічних українців Криму, вдосконалення стратегії національної безпеки й оборони України, в освітньо-виховному процесі з метою формування історичної пам'яті, мовної, етнічної, культурної та національної самосвідомості молодого покоління громадян України, для підтримання і захисту принципу соборності України, її національної безпеки та оборони.

Об'єктивний аналіз процесів, явищ та подій, що мали та мають місце в Криму, покликаний сприяти розробці відповідної політико-правової бази вирішення наявних на півострові етнополітичних проблем, їх сприйняттю та підтримці громадськістю.

В результаті виконання НДР будуть розроблені аналітичні прогнози розвитку етнонаціональних і гуманітарних процесів на перспективу за різних сценаріїв розвитку геополітичних процесів в Криму, змодельовано перспективи освітньо-гуманітарного розвитку та становища там українців, вироблено стратегію політики української влади щодо захисту їх національно-культурних прав та проєкту стратегії деокупації та реінтеграції тимчасово окупованих територій, зокрема Криму в контексті національної безпеки України.

Це дасть змогу мінімізувати ті загрози національній безпеці, які випливають із факту багатоскладовості українського суспільства, фрагментованості політичної культури, проявів регіонального партикуляризму.

На основі отриманих результатів НДР буде розроблений спецкурс для ВНЗ: «Українці в Криму у новітній час: формування модерної національної свідомості й форми самоорганізації (XIX – поч. XXI ст.)», доповнено і уточнено курси «Етнологія», «Історія України», «Історія українського державотворення».

Галузь застосування. Освіта, наука, культура, державотворення.

Ключові слова і поняття. Україна, Крим, українці, національна свідомість, самоорганізація, асиміляційні загрози.

ЗМІСТ

Перелік умовних позначень, символів, одиниць, скорочень і термінів 9

Вступ..... 10

Суть звіту з НДР «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.)» 11

1. Науковий результат 13
2. Основні тези наукових публікацій 15

Висновки 29–33

Рекомендації ……..... 34

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ПОЗНАЧЕНЬ, СИМВОЛІВ, ОДИНИЦЬ, СКОРОЧЕНЬ І ТЕРМІНІВ

МОНУ – Міністерство освіти і науки України

НДІУ – Науково-дослідний інститут українознавства

НДР – науково-дослідна робота

УРСР – Українська Радянська Соціалістична Республіка

ООН – Організація Об'єднаних Націй

АР Крим – Автономна Республіка Крим

СРСР – Союз Радянських Соціалістичних Республік

УЦР – Українська Центральна Рада

УНР – Українська Народна Республіка

УД – Українська Держава

РСФРР – Російська Соціалістична Федеративна Радянська Республіка

США – Сполучені Штати Америки

ПЦУ – Православна церква України

УПЦ КП – Українська православна церква Київського патріархату

УПЦ МП – Українська православна церква Московського патріархату

УГКЦ – Українська греко-католицька церква

ЧФ – Чорноморський флот

ЦДАГО України – Центральний державний архів громадських об'єднань України

УПСР – Українська партія соціалістів-революціонерів

ОУН – Організація українськиї націоналістів

УПА – Українська повстанська армія

ЗМІ – засоби масової інформації

ТВ – телебачення

ін. – інші

м. – місто

р. – рік

рр. – роки

ст. – століття

ВСТУП

Актуальність НДР зумовлена відсутністю науково-аналітичного дослідження, яке б цілісно розглядало процеси формування громади українців Криму наприкінці XVIII – початку XXI ст., становлення у кримських українців модерної національної свідомості. Надзвичайно актуальним є й руйнування міфів щодо становища українців в Криму в часи його приналежності до РСФРР та причин і обставин передачі Криму до складу УРСР, ролі України у відродженні соціально-економічного, екологічного та освітньо-культурного життя на півострові. Потреба у вивченні цієї проблеми посилюється тим, що громада етнічних українців Криму є, за визнанням ООН, інших міжнародних і правозахисних організацій, однією з двох найбільш дискримінованих етнічних спільнот в Криму. Політика держави-агресора створює загрозу національній безпеці України, сприяє асиміляції етнічних українців цього регіону. У зв'язку з цим у 2016 р. VI Всесвітній форум українців ухвалив рішення, в якому запропоновано НДІ українознавства здійснити вивчення історії української громади півострова. Реалізація цього проекту дасть змогу врахувати прорахунки та позитиви реалізації етнополітики України XXI ст. щодо забезпечення прав українців в Криму та визначити дії, спрямовані на формування та підтримку української національної ідентичності, розглянути вказану проблематику в контексті стратегії національної безпеки і оборони.

СУТЬ ЗВІТУ «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кінець XVIII – початок XXI ст.)»

У дослідженні вивчаються та аналізуються процеси становлення і розвитку громади етнічних українців Криму наприкінці XVIII – поч. XXI ст., форми їх самоорганізації, формування модерної національної свідомості, впливу на цей процес держав та квазідержавних утворень, які контролювали регіон (Російська імперія, Російська Республіка, РСФРР, Німецька імперія, кримські крайові уряди 1918–1919 рр., денікінські та врангелівські режими, СРСР, Україна). Особливу увагу приділено вивченню політики України щодо української етнічної спільноти АР Крим та м. Севастополя у 1991–2021 рр., а також окупаційній політиці Російської Федерації після 2014 р., яка призвела до дискримінації кримських українців та загрози асиміляції частини з них. Анексія Криму, яка відбулася з порушенням Конституцій України і АРК, законів України та загальновизнаних міжнародних правових норм, прав і свобод громадян України, що проживають на території Криму, була заздалегідь підготовленою спецопераціею, однією з ключових складових якої стала інформаційно-пропагандистська політика. Розглядаються основні проблеми зародження і подолання проросійської ідентичності в Криму на сучасному етапі та шляхи оптимізації системи державного управління й національної безпеки України.

Гіпотези, ідеї проєкту:

Основними підходами, ідеями, гіпотезами даного проекту є:

1) Українська етнічна громада була однією з базових структур у кримському соціумі для проукраїнського вектору. 2) Українська громада Криму мала свою пресу у період війн і революцій. 3) Кримське питання було одним із ключових у протиборстві російських і українських національно-державних проектів у 1917–1920 рр. і постало знову на початку XXI ст.

Одна із ідей дослідження – ідея національного центризму як подолання крайнощів в етнонаціональному питанні в усіх його аспектах. З огляду на геополітичне становище Криму, обумовлене історичними, політичними та демографічними факторами, Крим є особливим регіоном України. На ґрунті місцевої специфіки тут знаходять концентрований вияв політичні та етнонаціональні фактори. Серед них на першому місці історичні, соціальні та політичні передумови насильницької депортації кримськотатарського народу та представників інших етнічних громад, їх повернення та облаштування на рідних землях, інтеграцію в українське суспільство, мовну, культурну, релігійну та етнополітичну самоідентифікацію населення Криму. Авторами проєкту розглядається гіпотеза, що після анексії Кримського ханства імперією Романових в Криму розпочався важливий етап становлення громади етнічних українців, у яких модерна українська національна свідомість почала формуватися наприкінці XIX – поч. XX ст., що призвело до появи культурно-просвітніх та політичних організацій, а під час Української революції 1917–1921 рр. формування структур самоорганізації у кримському масштабі, проте у радянський період поступово

були сформовані політичні та соціокультурні механізми, які розмивали та маргіналізували українську ідентичність українців з метою заміни її на радянську. Також висувається гіпотеза, що у період незалежності України у 1991–2014 рр. діяли суперечливі тенденції щодо самоусвідомлення представників української громади Кримського півострова: позитивна була спрямована на консолідацію на базі модерної національної ідентичності, а протилежна – на підтримання і/або розповсюдження радянської та російської. У період тимчасової окупації, який розпочався для двох південних регіонів України у лютому – березні 2014 р., Росія, відповідно до робочої гіпотези, здійснює політику, спрямовану на знищення української загальногромадянської ідентичності, маргіналізацію і поступову заміну етнічної української на російську ідентичність.

В дослідженнях використовуються два методологічні підходи: дисциплінарний і міждисциплінарний, або інтеграційно-системний. Головними правилами (підходами, принципами) проведення наукових досліджень за темою проекту є принципи історизму, об'єктивності, системності, наступності, науковості, інтегративності тощо.

Комплексне використання даних принципів (підходів) дає можливість досягти мети і виконати всі поставлені завдання, отримати максимально вірогідне наразі знання про громаду етнічних українців Криму XVIII – поч. XXI ст., українські культурно-національні та суспільно-політичні об'єднання в Криму в контексті соціально-економічної та етнонаціональної політики російських, радянських та українських урядів в Криму, а також виявити основні тенденції становлення модерної національної свідомості українців Криму у зазначений період, співвідношення старих і нових знань з даної проблематики, можливість їх примноження.

Об'єкт дослідження – суспільно-політичні та демографічні процеси в Криму (кінець XVIII – початок XXI ст.).

Предмет дослідження – процес формування громади українців Криму, їх культурно-національні та суспільно-політичні об'єднання в контексті соціально-економічної й етнонаціональної історії краю.

Завдання, на вирішення яких спрямовано проєкт:

– вивчити, систематизувати і проаналізувати наявні історіографічні праці, встановити стан наукової розробки теми, окреслити основні етапи та тенденції її вивчення в XX – на поч. XXI ст.;

– сформувати репрезентативний джерельний комплекс; розробити теоретико-методологічні засади НДР «Громада українців Криму: формування, стан, перспективи і асиміляційні загрози (кін. XVIII – поч. XXI ст.)»;

– відтворити процес заселення Криму українцями з кін. XVIII ст. до 1917 р.;

– осмислити процес формування модерної національної ідентичності українців Криму та форми їх самоорганізації у XIX –XXI ст., формування структур самоорганізації цієї етнічної спільноти;

– дослідити вплив політики Російської імперії, Російської республіки, крайових органів влади Криму у 1917–1919 рр., Збройних Сил Півдня Росії, режиму П. Врангеля, РСФРР, СРСР, України на становлення національної ідентичності етнічних українців Криму, формування їхніх культурно-освітніх, медійних, суспільних та політичних структур;

– розглянути суспільно-господарське становище українців в Криму напередодні та під час розвалу Російської імперії, показати напрямки та методи політики українських урядів (УНР, УД) щодо Криму (1917–1919 рр.);

– висвітлити становище кримських татар у Криму, відносини Криму та України в період після 1991 р. і до нової окупації Криму Росією;

– проаналізувати політику Росії стосовно кримської громади етнічних українців після анексії нею Кримського півострова, зокрема, її вплив на їх національну ідентичність, права та інтереси;

– створити модель довгострокових наслідків окупаційного режиму у цій сфері;

– розробити комплекс рекомендацій органам державної влади щодо можливих шляхів захисту інтересів кримської громади етнічних українців та сприяння підтриманню її ідентичності під час окупації, у період деокупації та початковому етапі реінтеграції АР Крим і м. Севастополь.

Реалізація завдань роботи: Упродовж 2022 р. реалізований другий етап НДР, змістом якого були: 1) Аналіз державної політики України у 1991 р. – на поч. XXI ст. щодо захисту прав та задоволення інтересів етнічних українців Криму. 2) аналіз політики Росії на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополь стосовно кримської громади етнічних українців, її об'єктивні та суб'єктивні фактори і рушії тощо. 3) Узагальнення досвіду формування і консолідації громади українців Криму у кін. XVIII – на поч. XXI ст.

Науковий результат.

Краснодемська І. Й.

– Висвітлено життя і творча діяльність мислителя, поета, художника Максиміліана Олександровича Волошина, який значну частину свого життя мешкав у Криму. З'ясовано, що М. Волошин відіграв значну роль у розвитку українського культурно-мистецького життя кінця XIX – перші десятиліття XX ст. Він заперечував російськість Криму і засуджував його завоювання Російською імперією та практику російського панування в ньому.

Розкрито послідовну дискримінаційну політику Росії щодо УПЦ КП/ ПЦУ на тимчасово окупованому півострові, яка спрямована на поступове, але неухильне витіснення їх з Криму, з'ясовано методи її здійснення. Широкомасштабний наступ Росії на Україну у лютому 2022 р. погіршив і без того кризове становище ПЦУ в Криму. Аналіз умов її діяльності в 2014–2022 роках дає можливість зробити висновок про стійку негативну тенденцію щодо погіршення її становища. Очевидно, що політика держави-окупанта спрямована не просто на

порушення прав вірян цієї релігійної організації, а на поступове створення умов для припинення її діяльності.

Охарактеризовано події на півдні та сході України впродовж 1991–2015 рр. з огляду впливу Росії на суспільно-політичні процеси у пострадянській Україні через кроки становлення міжнародної суб'єктності України, які є сталими чинниками двосторонніх відносин із РФ: проросійська культурна та політична спрямованість частини громадян України, що сприяють Росії впливати на Україну; вплив Росії на проблему кримського сепаратизму; проблема делімітації та демаркації російсько-українських кордонів; статус Чорноморського Флоту РФ у м. Севастополь тощо.

Божук А. О.

– Проаналізовано: історію та передумови проведення в Криму на початку ХХ століття культурних заходів на вшанування пам'яті Тараса Шевченка; хронологію організації української інтелігенції Севастополя «Кобзар» на початку ХХ ст.; історію організації в Севастополі та участі у бойових діях у 1917–1918 рр. Чорноморського куреня імені гетьмана Петра Сагайдачного; питання становлення та функціонування структур Української греко-католицької церкви в Криму у 1991–2022 рр.

Опрацьовано та впроваджено у публіцистичний обіг маловідому працю «Дещо з Криму» (1882) українського релігійного та громадського діяча Василя Ільницького (1823–1895), що наразі претендує на статус першого краєзнавчого репортажу про Крим в українській пресі.

Іванець А. В.

– Підтверджено гіпотезу, що політика Росії у 2014–2022 рр. на тимчасово окупованій території півдня України спрямована на дискримінацію української громади Криму та створення умов для її поступової асиміляції, що наявні заходи держави-суверена – України та міжнародного співтовариства є недостатніми для того, щоб цілком зупинити цей процес, а тому потрібно вживати заходів для захисту прав кримських етнічних українців як в АР Крим і Севастополі, так і для підтримки та розвитку їх ідентичності на вільній території держави, а цілком зупинити негативний для кримських українців розвиток подій може лише деокупація півдня України.

Губський С. І.

– Проаналізовано внесок А. Покровського за часів УЦР та Гетьманату П. Скоропадського в організацію національного українського флоту. Він став одним із тих вищих представників командного складу флоту, які активно підтримали процес українського державотворення. А. Покровському, перебуваючи на посадах командира Чорноморського флоту та міністра морських справ, вдалося відновити повноцінний український військово-морський флот на Чорному морі. Після перемоги антигетьманського повстання А. Покровський не сприйняв нову республіканську форму правління та відійшов від українського військового руху. Розглянуто діяльність українських громадсько-політичних та військових об'єднань під час українізації флоту Російської імперії та створення військового флоту УНР та УД на Кримському півострові в сучасній українській

історіографії. Висвітлено стан та форми самоорганізації української громади Криму у 1917–1920 рр. і 1991–2021 рр., а також діяльність підпілля ОУН і боївок УПА на території Криму в роки Другої світової війни (1941–1944) в українській історіографії.

Газізова О. О.

– Проаналізовано соціокультурні процеси в Криму, пов'язані з передачею Кримської області до складу УРСР та масовим переселенням українців на територію півострова в 1950–1970-х рр., розкрито специфіку та наслідки діяльності партійних, державних структур щодо здійснення політики «українізації» в Криму.

– Висвітлено основні аспекти державної політики України щодо забезпечення культурно-освітніх потреб етнічних українців після 1991 р.

– Досліджено діяльність громадсько-політичних та культурно-національних об'єднань українців в Криму в кінці XX – на поч. XXI ст.

1. Основні тези наукових публікацій.

1. Чітка структурована картина українського життя в Криму до початку І світової війни та доби національно-визвольних змагань, на превеликий жаль, відсутня дотепер. Відтак постає потреба ґрунтовних досліджень національно культурних аспектів життя українців на півострові у зазначений період.

2. Наприкінці XIX ст. у Криму було започатковано традицію вшанування пам'яті Т. Шевченка шляхом проведення заупокійних відправ, передусім у кафедральних соборах кримських міст (Олександро-Невський собор у Сімферополі, Покровський собор у Севастополі), однак перед початком І світової війни ця традиція наразилася на опір державної влади та духівництва Російської православної церкви, тож панахиди за Т. Шевченком доводилося правити напівлегально у храмах на околицях міст. З викладеної хронології подій з 1896 по 1914 рр. бачимо, що першість в ініціативах зі вшанування пам'яті Шевченка у зазначений період мав Севастополь, де діяли провінційний осередок «товариства імені Т. Шевченка для допомоги нужденним уродженцям південної Росії, що вчаться у вищих навчальних закладах Санкт-Петербурга», створена місцевою українською інтелігенцією культурно-громадська організація «Кобзар» та інші згромадження, нерідко напівлегальні; далі аналогічні ініціативи поширилися на Сімферополь, а згодом на решту кримських великих і малих міст – Євпаторію, Керч, Феодосію, Судак та ін. Нерідко ініціаторами вшанування пам'яті Шевченка в Криму ставали як локальні, так і гастролюючі театральні колективи – трупи під керівництвом Марка Кропивницького, Степана Глазуненка, Миколи Альбіковського, Митрофана Ярошенка та ін., що проводили вистави та інші громадські культурні заходи, метою яких був у тому числі збір коштів на проєктування та встановлення пам'ятника Т. Шевченкові в Києві: ця ініціатива у період між першою російською революцією 1905 р. та початком І світової війни стала об'єднавчим чинником для українців у Російській імперії. Кошти на шевченківських вечорах також могли збиратися на інші благодійні цілі. Часом осередками українського громадського та культурного життя в Криму ставали

навчальні установи – як-от Феодосійський педагогічний університет. Таким чином, проаналізовані відомості підтверджують факти українського культурного життя в Криму наприкінці XIX – на початку XX ст. та наявність у регіоні на той час активних свідомих громадян із чіткою українською ідентичністю, готових підтримувати ініціативи, пов'язані з українським національно-культурним рухом.

3. Серед ініціаторів заходів зі вшанування пам'яті Т. Шевченка в Криму за часів «прекрасної епохи» були видатні діячі української літератури та науки – письменник та публіцист Олександр Кониський, який, перебуваючи на кримському півдні взимку – навесні 1896 р., був автором оголошення, що подавалося в березневих номерах севастопольського часопису «Крымский вестник» і в якому анонсувалася панахида у Покровському соборі на Великій Морській вулиці (у нотатці, вочевидь, помилково було вказано Петропавлівський собор, розташований майже за кілометр від Покровського, на вулиці Суворова) до 35-ї річниці смерті українського національного поета; інженери Левко Мацієвич та Олександр Коваленко, музикант і літератор Гната Хоткевича, а також менш відомі імена – флотські й армійські службовці Борис Лазаревський та писар військового інженерного управління у Севастополі та інших містах тогочасної Російської імперії Онопрій Василенко, який свої художні твори та статті про культурне життя українців Криму публікував під псевдонімами «Онисько Васюта» (або «О. Васюта») й «Охрім Варнак», а також під криптонімом «О. В.», меценатка та громадська діячка Євгенія Муркен, етнограф та публіцист Антон Лютницький, педагоги Іван Дворниченко й Іван Лихонос та ін. Завдяки декому з цих осіб зазначені заходи висвітлювалися не лише у місцевих періодичних виданнях («Крымский вестник», «Ялтинский курьер» та ін.), а і в часописах, які видавалися в інших українських і російських регіонах («Літературно-науковий вісник», «Киевская старина», «Рада», «Новое время» тощо); при цьому подавалися сторінки життєпису українського національного поета.

4. На початку 1901 р. в Сімферополі було засновано українську аматорську трупу під керівництвом землеміра Пшеборовського, яка мала на меті проведення літературно-музичного вечора до 40-х роковин смерті Т. Шевченка і яка після перших проб мало не розпалася внаслідок «непомірного честолюбства деяких учасників».

5. Організація української інтелігенції Севастополя «Кобзар» бере свій початок з 1901 р. Саме відтоді службовці Чорноморського флоту Левко Мацієвич і Олександр Коваленко проводили українізацію офіцерського оточення та портових робітників у складі конспіративної організації, що постала на базі очолюваного ними гуртка любителів драматичного мистецтва при Народному домі, члени якого під час Революції 1905 р. домагалися скасування утисків українського друкованого слова. Цілком вірогідно, що організація могла бути однією з об'єднаних автономних громад, які входили до Загальної безпартійної української організації (1897–1904). 1905 рік у багатьох джерелах вказується як час виникнення гуртка «Кобзар»: цілком можливо, що тоді організація отримала конкретну назву і почала діяти легально. Переважно її діяльність пов'язується з ім'ям інженера-конструктора Левка Мацієвича, який був одним з активних діячів

українського національного руху Севастополя на початку XX століття: попри наявні повідомлення про його обрання головою «Кобзаря» у 1906 р. і перебування на цій посаді до 1908 р., нема підстав стверджувати, що він міг очолювати севастопольську організацію в зазначений період з огляду на постійні відрядження та нечасту присутність у місті. З 1905 р. по 1917 р. на посаді голови «Кобзаря» фактично перебував директор Севастопольської державної жіночої гімназії В'ячеслав Лащенко. У 1905–1907 рр. гурток «Кобзар» був осередком українського національно-громадського руху, що об'єднував військовослужбовців Чорноморського флоту та цивільних мешканців Севастополя.

6. У дослідженнях нерідко стверджується, що організація «Кобзар» вийшла з підпілля під час чергової революції у Російській імперії в березні 1917 р., проте існують дані про затвердження статуту заснованого музично-драматичного гуртка «Український Кобзарь у Севастополі» в лютому 1913 р., а також про те, що в 1914–1917 рр. організація «Кобзар» зазнавала переслідувань з боку імперських урядовців; відтак можемо припустити, що у 1917 р. «Кобзар» вийшов з підпілля вдруге. На початку доби Українських національно-визвольних змагань організація «Кобзар» де-факто змінила форму існування, оскільки у квітні 1917 р. майже всі члени її президії увійшли до Ради Севастопольської Української Чорноморської Громади. Зважаючи на суперечливість фактів, датованих подальшими періодами, можемо припускати, що організація існувала у різних формах упродовж окупації Криму німецькими військами, більшовицьким, денікінським, врангелівським та іншими режимами. Проте однозначним є той факт, що вона припинила своє існування наприкінці 1920 р. зі встановленням радянської влади на півострові.

7. Серед представників української громади Криму кінця XIX – першої третини XX ст. неординарною і яскравою є постать уродженця Києва, мешканця Коктебеля Максиміліана Олександровича Волошина, який зробив вагомий внесок у розвиток українського культурно-мистецького життя того періоду. Він був високоосвіченою людиною: поет, публіцист, літературний і мистецький критик, художник, філософ, мав парадоксальне мислення. Саме у Криму, в Коктебелі, до М. Волошина приходило натхнення, тут він розкрив у собі художній дар і став талановитим акварелістом, написав більшість своїх творінь, які відбивають його зв'язок з півостровом. Він написав Кіммерію не з натури, а своїм власним методом закінченого зображення. Завдяки цьому побачили світ його улюблені кримські пейзажі з віршованими написами. Бувши представником символізму й акмеїзму, в поезії та малярстві він зображав історію та природу Криму. Художник хотів, щоб, дивлячись на картину, людина хотіла пройти по цій землі й вдихнути повітря на повні груди. Максиміліан Олександрович заперечував російськість Криму і засуджував його завоювання Російською імперією та практику російського панування в ньому.

8. Віце-адмірал колишньої Російської імперії А. Покровський став одним із тих вищих представників командного складу флоту, які активно підтримали процес українського державотворення. Він активно заперечував намагання

Центральної Ради втілити в життя ідею добровільної служби на флоті й вважав, що долю молодої держави мають вирішувати не політичні гасла, а сила зброї. Це особливо проявилось під час правління гетьмана, коли А. Покровському, перебуваючи на посадах командира Чорноморського флоту та міністра морських справ, вдалося відновити повноцінний український військово-морський флот на Чорному морі. Після перемоги антигетьманського повстання А. Покровський не сприйняв нову республіканську форму правління та відійшов від українського військового руху. В теперішніх умовах повномасштабної агресії путінської Росії проти України досвід наших попередників з організації національно-державного і військового життя сприятиме збереженню державотворчих традицій нашого народу та слугуватиме зміцненню власної самосвідомості військовослужбовців українських збройних формувань.

9. В працях сучасних українських істориків охарактеризована матеріально-технічна база на Чорному морі, яка існувала станом на 1917 р., розкрито передумови для будівництва українського військового флоту, висвітлено процеси боротьби за його створення у добу Української Центральної Ради (УЦР) та Гетьманату П. Скоропадського. Зокрема, досліджено історичні, географічні, етнічні, політичні та матеріально-технічні складові для творення цієї військової структури. В цих дослідженнях також наголошується на комплексі помилок із боку провідників УЦР та уряду в галузі військово-морського будівництва, їх непослідовного відстоювання українських національних інтересів щодо Чорноморського флоту, що досить відчутно вплинуло на активність українських сил Криму і Севастополя та дезорієнтувало їх подальшу державотворчу діяльність. В період існування Української Держави гетьмана П. Скоропадського уряд відразу ж взяв курс на приєднання Криму до України. Незважаючи на обурення німців, було оголошено про повну економічну блокаду Кримського півострова. Керівництво Української Держави робило все для повернення під свою юрисдикцію Чорноморського флоту, що йому, нарешті, і вдалося, але вже після поразки Німеччини у Першій світовій війні, початку антигетьманського повстання 14 листопада 1918 р., через місяць відбулося зречення П. Скоропадським влади й, врешті-решт, захоплення Чорноморського флоту країнами Антанти.

Хоча питання становлення та діяльності українського військово-морського флоту в Криму (березень 1917 – грудень 1918 рр.) в сучасній українській історіографії певним чином досліджені та опрацьовані, ще залишається цілий ряд проблемних питань, які й до цього часу в українській військово-морській історіографії практично не були висвітлені дослідниками або ж висвітлені лише епізодично. Зокрема, йдеться про взаємовідносини українських моряків із представниками військових флотів союзників Німеччини в зазначений період, ситуацію на Чорноморському флоті після падіння Гетьманату, яка розкрита в багатьох працях лише побіжно. Маловідомою, а то й невідомою залишається доля багатьох офіцерів і матросів, які відіграли значну роль у становленні українського флоту і після поразки Перших визвольних змагань 1917–1921 рр. були змушені або емігрувати, або продовжувати боротьбу в інших умовах. Особливо тема

українського військово-морського флоту в Криму актуальна сьогодні, в умовах повномасштабного вторгнення Росії в Україну, тимчасової окупації рашистами частини української території, в т. ч. і Кримського півострова.

10. В'ячеслав Митрофанович Лащенко (1875–1953) належав до плеяди кращих представників української інтелігенції, яка входила у суспільно-політичне та культурне життя на межі XIX і XX ст., а пізніше стала рушійною силою Української національно-демократичної революції 1917–1921 рр. Особливо важлива його роль як організатора українського національного руху у Севастополі на початку XX ст. Попри дискримінацію Російською імперією української культури, мови та освіти йому пощастило отримати виховання в родині, де культивувалися українські та гуманістичні цінності. Вже в юності пріоритетом своєї діяльності він зробив служіння українській ідеї, що знаходило вияв у громадсько-політичній праці та поетичній творчості. Під час отримання освіти в Ніжинському історико-філологічному інституті та Варшавському університеті він став активістом українського руху та проявив здібності організатора, зокрема, з його ініціативи виникла Українська студентська громада у Варшаві. На початку XX ст. всупереч русифікаторській освітній політиці імперії Романових як вчитель В. Лащенко прагнув пробуджувати та формувати у молоді український національний світогляд. Зокрема, він вплинув на становлення національної самосвідомості громадсько-політичного діяча П. Феденка і філософа Д. Чижевського. Такими діями в очах влади він набуває статусу неблагонадійного, що призводить до частої зміни місць роботи. У Севастополі під час революції 1905–1907 рр. В. Лащенко поєднував викладання у гімназії з участю у нелегальному українському патріотичному гуртку «Кобзар», який очолив у 1906 р. Ця організація об'єднувала кілька десятків інтелігентів та офіцерів ЧФ, деякі з них пізніше будуть грати велику роль у військово-морському будівництві УНР і Української держави. Велику роль В. Лащенко зіграв на першому етапі революції у 1917 р. в організації українського національного руху у Севастополі, очолив Чорноморську Українську Громаду в місті, яка сприяла українізації ЧФ, був обраний гласним Севастопольської думи від УПСР, пізніше очолив Українську раду військових і робітничих депутатів Севастополя. Його активна діяльність допомогла створити передумови для підняття українських прапорів Чорноморським флотом у квітні 1918 р. Під час подальших численних змін влад у період війн і революцій в Криму В. Лащенко продовжував громадсько-політичну та літературну діяльність. Захоплення Криму більшовиками наприкінці 1920 р. призвело до його еміграції до Чехословаччини, а в середині XX ст., ймовірно, виїхав до США, але повернувся до Чехословаччини, де й помер. Через те, що в СРСР вивчати об'єктивно життєвий шлях активного діяча українського національного руху з антибільшовицькими переконаннями було неможливо, як, власне, і в умовах тимчасово окупованого Криму, нині деякі сторінки життя В. Лащенка лишаються маловивченими або невідомими. Особливо потребує подальшого дослідження період його діяльності в еміграції.

11. Комплекс джерел з історії партизанського руху опору в Криму періоду Другої світової війни, зосереджений у ЦДАГО України, є незначним за чисельністю, однак досить повним за видовим і змістовим складом. Він представлений документами Українського штабу партизанського руху і підпорядкованих йому формувань та документами партійних органів влади різних рівнів іпідпорядкованих їм інституцій. Досить широкий видовий склад, тематична різноплановість та оригінальність цих документів дають підстави стверджувати, що вони можуть бути джерельною базою для вивчення поставленої проблеми. Ці документи як складова НАФ є важливим джерелом наукових досліджень у сфері відновлення національної пам'яті українського народу. Сьогодні це чи не єдиний доступний документальний комплекс для вивчення українськими й іноземними науковцями питань партизанського руху опору в Криму в 1941–1944 рр. В умовах тимчасової відсутності доступу до основних першоджерел, залучення до наукового обігу зазначеного документального комплексу у можливлює вирішення питання з дослідження дискусійних в історіографії проблем з історії Другої світової війни, зокрема й що до визначення ролі України в організації антигітлерівської боротьби в окупованому Криму.

12. Ще у 20-х – 30-х роках ХХ ст. ідеологи націоналістичного руху розробляли геостратегічні концепти, у яких Крим займав ключове місце як певний форпост Чорноморського регіону, яким за жодних умов не можна поступатися. У цих документах українські націоналісти розглядали Крим як основну базу українських військово-морських сил та українського торгового флоту.

Реалізовувати свої плани й втілювати у життя власні ідеї українські націоналісти почали в умовах німецько-радянської війни, що і висвітлюється у працях українських істориків та безпосередніх учасників тих подій. Там зазначається, що вже на початку липня 1941 р. перші похідні групи ОУН вирушили на центральноукраїнські землі, звідки планували опанувати всі етнічні українські території, створюючи на них свої органи влади та управління, і Крим був для них одним із пунктів призначення. Відповідно ОУН(мельниківців) і ОУН(бандерівців) створили спеціальні кримські групи, які мали рухатися безпосередньо на півострів. Восени 1941 р. першим групам ОУН вдалося зайти на територію півострова. В цей час німецький окупаційний режим розпочав репресії проти членів і прихильників ОУН, відтак похідні групи, що рухалися до Криму, перебували під загрозою викриття і фізичного знищення.

В українській історіографії поширена думка, яка підкріплена документальною базою та свідченнями очевидців, що центром діяльності в Криму став Сімферополь. Окремі структури ОУН були створені також у Джанкої, Ялті та інших містах півострова. Перебуваючи під переслідуванням німецьких репресивних органів, українські націоналісти все ж змогли закріпитися в Криму і розпочати систематичну організаційну роботу.

Хоча питання діяльності підпілля ОУН і боївок УПА на території Криму в роки Другої світової війни (1941–1944 рр.) в українській історіографії певним чином досліджені та опрацьовані, ще залишається значний ряд проблемних

питань, які до цього часу українськими дослідниками були висвітлені лише епізодично або не розглядалися взагалі.

Зокрема, йдеться про чисельний склад націоналістичного підпілля в Криму, його взаємовідносини з місцевим населенням, співпрацю чи неможливість її досягти з представниками національних рухів інших народів півострова – греками, болгарами, вірменами та іншими. Питання створення та діяльності боївок УПА, їх чисельності, командного складу до сьогоднішнього часу залишаються майже недослідженими, не розкриті взаємовідносини українських підпільників з озброєними партизанськими формуваннями некомуністичного спрямування. Якщо діяльність націоналістичного підпілля бандерівського спрямування на півострові в загальних рисах висвітлена, то щодо діяльності мельниківців, їх культурно-просвітницької праці серед місцевих українців інформація дуже обмежена, хоча очільник ОУН(м) Б. Суховерський виїхав з Криму лише у квітні 1944 р. Також деяким дослідникам потрібно позбутися певної упередженості й суб'єктивізму у ставленні до представників інших українських незалежницьких сил небандерівського спрямування, особливо у наш складний час.

Значний масив архівних матеріалів залишився в Криму, зокрема в архіві Управління Служби безпеки України в Автономній Республіці Крим, і після російської анексії українського півострова доступ туди закритий.

13. Передача Криму зі складу РРФСР до Української РСР, яка відбулася в 1954 р., врятувала півострів від економічної та гуманітарної катастрофи, і саме завдяки масовому переселенню з материкової України українців та величезним матеріальним ресурсам Української РСР відбулося повоєнне відродження Криму.

Приєднання Криму до України в 1954 р. позитивно позначилося на його соціально-економічному та культурному розвитку. Як показав Всесоюзний перепис населення 1959 р., людність півострова зросла до 1 201,5 тис. За наступні 30 років чисельність населення сягнула 2430,5 тис. Кількість росіян між переписами 1959 і 1989 років зросла з 858,273 тис. до 1629,542 тис., проте їхня частка в сукупному населенні зменшилася – з 71,43 до 66,28%. Натомість кількість українців зросла з 267,7 тис. до 625,9 тис. (частка в сукупному населенні збільшилася – з 22,28 до 25,46%).

Фактично одразу після входження Кримської області до складу УРСР постало питання про запровадження української мови в культурно-освітній простір півострова. Це було пов'язано і з утриманням переселенців та пожвавленням переселенського руху. Разом з їхнім соціально-економічним облаштуванням ставилося питання і про українізацію культурного простору, вивчення української мови й літератури в школах Криму. Динаміка зростання україномовних навчальних закладів простежувалася до початку 1960-х років. З середини 1960-х років вищим керівництвом послідовно здійснювалася політика, спрямована на повне витіснення української мови зі шкільної освіти. Русифікація охопила всі галузі культурного життя: видання преси, наукової, художньої літератури, шкільну та вищу освіту, мистецьке життя. Цей Процес в Криму йшов паралельно з процесом русифікації в Україні в цілому, але набув на півострові

особливо катастрофічних розмірів. Це призвело до того, що в Кримській області був найвищий, у порівнянні з іншими областями, відсоток українців, зросійщених за мовою.

Однак з середини 1960-х років під тиском Центру вивчення української мови згортається. Вищим центральним партійним керівництвом послідовно здійснювалася політика, спрямована на повне витіснення української мови зі шкільної освіти та з життя взагалі. Політика русифікації фактично була стрижнем усіх документів, постанов, які приймалися в ті роки в галузі освіти і культури. Процес русифікації в Криму йшов паралельно з процесом русифікації в Україні в цілому, але набув на півострові особливо катастрофічних розмірів.

14. Українська культура і мова займали вузький сектор у суспільному житті АРК. З боку центральних органів державної влади України, органів державної влади АРК не було достатньої підтримки розвитку української культури та мови в Криму. Завдяки українському громадському руху й окремим ентузіастам в Криму, починаючи з 1991 р. були створені потужні центри українознавства. Такі центри стали фарватерами української культури в Криму, завдяки їхній діяльності в автономії формувався український культурний простір.

Анексія півострова стала прикладом того, як етнополітична нестабільність у регіоні, підживлювана деструктивною діяльністю сусідньої держави, що має найбільшу національну меншину в Україні, яка в Криму становила більшість, стала приводом для етнополітичної дезінтеграції України: порушення суверенітету, введення військ, сецесії півострова. Регулювання етнополітичних проблемних питань Криму, зокрема і підтримчі дії держави-суверена української громади Криму має вирішальне значення у ході розроблення та реалізації стратегії деокупації і реінтеграції півострова та відновлення територіальної цілісності України.

15. За роки незалежності й особливо в процесі та після виборів депутатів парламенту України та Верховної Ради АРК і місцевих рад, а також в ході президентських виборів в Україні в Криму склалися відносно усталені групи інтересів, представлені в регіональних партійних осередках та громадських організаціях і блоках з власними мас-медійними ресурсами. Однак попри те, що в регіоні функціонували відділення практично всіх великих загальноукраїнських партій, тут так і не сформувалося скільки потужного проукраїнського електорату. З боку офіційного Києва місцеві українці не мали підтримки. Таке становище сприяло політичній апатії кримського українства. Внаслідок цього українські політичні та громадські організації були дуже слабкі, розпорошені й розколоті внутрішніми розбіжностями. Однак, за активної наполегливої роботи Києва місцеве українство могло б перетворитися на потужну етнополітичну силу, на яку Україна могла б спертися за будь-яких кризових обставин у цьому регіоні. Національно-культурні потреби українців всі роки перебування півострова в складі УРСР задовольнялися вкрай погано. Після 1991 р. суттєвого покращання не відбулося. Перешкод для створення українських шкіл, викладання української мови, створення культурних осередків не поменшало. Українці в Криму почувалися не представниками титульного етносу України, а зацькованою

національною меншиною. Комплекс меншовартості українців Криму посилює бачення ними потужної підтримки, яку надавала Росія місцевим росіянам у сфері культури, мови, освіти, захисту національних прав тощо.

16. Небажання Росії визнати Україну як повноправного міжнародного суб'єкта не стільки на правовому, скільки на змістовному рівні, прагнення відновити та закріпити відносини за схемою «центр-периферія» формує негативне ставлення до зближення з РФ, обумовлюючи його сприйняття як екзистенційну загрозу для міжнародної суб'єктності України. Водночас підтримка певної дистанції у відносинах з Росією, яка б гарантувала Україні збереження її політичного суверенітету лежить в основі її зовнішньополітичної ідентичності та обумовлює процес її подальшого формування та наповнення конкретним «соціальним» змістом, спираючись на політичну формулу «Україна – не Росія». Саме цей аспект українсько-російських відносин можна вважати певною константою перетину усіх ключових питань її в процесі становлення зовнішньополітичної внутрішньо- і зовнішньополітичного порядку ідентичності України, а також точкою денного.

Події на Україні не тільки спровокували саме сильне протистояння двох найбільших держав пострадянського простору, а й оголили ряд проблем в рамках всієї системи міжнародної безпеки.

Українська криза показала наявність значного політичного вододілу між Росією і Заходом. Він став своєрідним маркером того, наскільки великі відмінності в сприйнятті проблем національного будівництва, територіальних проблем, пошуку інтеграційних моделей, регіонального та глобального лідерства, розподілу відповідальності провідних учасників міжнародної політики. Була відкрита принципово нова сторінка в суперечностях між Росією, з одного боку, і США, НАТО і Європейським союзом, з іншого.

Збройна агресії Російської Федерації проти України супроводжувалася численними воєнними злочинами та злочинами проти людяності. Компетентні державні органи мають підрахувати обсяг заподіяної Росією матеріальної та нематеріальної шкоди.

В умовах тимчасової окупації частини східних і південних регіонів України Росія здійснює політику, спрямовану на знищення української загальногромадянської ідентичності, маргіналізацію і поступову заміну етнічної української на російську ідентичність. Нині в Україні створено Міністерство з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України, яке забезпечує формування та реалізацію державної політики з питань тимчасово окупованих територій Донецької і Луганської областей та АР Крим і міста Севастополя, а також прилеглих до них територій.

17. Окупацію Кремль почав готувати ще задовго до того, як у Києві перемогла Революція. Російські аналітики розуміли, що В. Янукович приречений і реальна підготовка захоплення Криму почалася ще до грудня 2013 р. Тим часом росіянами у Криму здійснювався детальний аналіз ситуації, вивчалися об'єкти стратегічної інфраструктури, готувалися карти, плани дій, формувалися спеціальні групи з місцевого населення (зокрема з офіцерів-відставників), що

пройшли воєнний вишкіл. Уже з початку 2013 р. тривала лавиноподібна активізація російської розвідки, на порядок збільшилася кількість обльотів літаками-розвідниками українського кордону, військово-морські навчання-маневри тощо. Усе це українські спецслужби фіксували, проте київська влада жодним чином не протидіяла і не готувалася до протидії подібним операціям і маневрам з боку Росії. Тоді ж російські військові отримали команду готуватися до можливого вторгнення.

Після прийняття Російською Федерацією на себе управління територією Криму близько 19 тис. жителів регіону стали внутрішніми переселенцями на основній частині держави України. При застосуванні російського законодавства на території Криму представники кримських татар та інші жителі Криму, що є мусульманами, зазнали утиску або залякування, включаючи низку таких заходів, як заборона на в'їзд на територію півострова, обшуки будинків і обмеження свободи слова, зборів і створення асоціацій. З березня 2014 р. у зв'язку з ситуацією в Криму зникло як мінімум 10 осіб. У більшості випадків було відомо, що передбачувані жертви протистояли окупації Криму, і їх викрадення пов'язувалися з діями воєнізованої групи «Кримська самооборона». Було повідомлено про декілька випадків передбачуваного жорстокого поводження в зв'язку з арештами і викраденнями, включаючи побиття, удушення і, як мінімум в одному випадку, загрози сексуального насильства. Кілька осіб з числа мирних жителів, які виступали проти референдуму 16 березня були заарештовані й утримувалися в ув'язненні з березня 2014 р. Є відомості, що вказують на недотримання належної правової процедури і права на справедливий судовий розгляд. Як повідомлялося, близько 179 осіб, позбавлених волі, були насильно переміщені з місць утримання під вартою в Криму в місця утримання під вартою на території Російської Федерації.

18. Важливим аспектом консолідації громади етнічних українців Криму, яка є другою за чисельністю етнічною спільнотою АР Крим і м. Севастополя, наприкінці XX – на початку XXI ст. була розбудова релігійних структур. Загалом у складі української громади Криму присутні представники різних релігій та конфесій, а також особи, які до них не належать. Разом з тим соціологічні опитування виявляли у середовищі зазначеної спільноти значну частку вірян православних та греко-католицької церков. Важливу роль у підтриманні української ідентичності в Криму відігравали Українська православна церква Київського патріархату (далі – УПЦ КП), Українська автокефальна православна церква (далі – УАПЦ) та Українська греко-католицька церква (далі – УГКЦ). До 2014 р. роль у цьому питанні УПЦ Московського патріархату (МП), серед парафіян якої налічувалося чимало українців Криму, була двозначною, однак дедалі більш негативною з огляду на те, що ця релігійна організація значною мірою була залучена у пропагування концепцій «русского мира» та «триєдиного народу». Згідно з результатами опитувань Центру Разумкова, у 2008 р. серед кримських українців, які вважали себе віруючими і задекларували свою належність до певної конфесії, 21% були вірянами УПЦ КП, 4,8% – УАПЦ і 3,7% – УГКЦ. Тоді ж понад 1% опитаних етнічних росіян у Криму, які

задекларували конфесійну належність, ідентифікували себе як парафіян УГКЦ. Становище громади українців Криму погіршилося після подій т. зв. «кримської весни» 2014 р. За короткий проміжок часу російські окупанти ліквідували їхні політичні та громадські структури, систему україномовної освіти, низку українських пам'ятників і закладів культури; лідери та активісти громади були піддані переслідуванню або депортації (деякі з них зникли безвісти і про їхню долю дотепер нічого невідомо). Кримські українці опинилися ізольованими від українського освітнього та інформаційно-культурного простору; практично припинилося використання української мови в публічному просторі. Тлом для цих дій є широкомасштабний інформаційно-пропагандистський тиск на кримських українців через дегуманізацію образу та демонізацію української нації, заперечення її права на суверенний державний і культурний розвиток. Відтак громада українців Криму стала однією з двох найбільш дискримінованих етнічних спільнот (поруч із кримськотатарським народом) на території АР Крим і Севастополя і опинилася під загрозою асиміляції. У цих критичних обставинах для збереження української ідентичності на Кримському півострові особливу роль відіграють такі релігійні організації, як Кримська єпархія УПЦ КП (з грудня 2018 р. – автокефальної помісної Православної Церкви України) та Кримський екзархат УГКЦ.

Майже одразу після відновлення у 1989 р. легального статусу УГКЦ в Криму частина українців, переважно вихідців із західних регіонів країни, почали утворювати й офіційно реєструвати грекокатолицькі громади в Ялті, Севастополі та Сімферополі, які спочатку увійшли до складу Києво-Вишгородського екзархату, згодом – до Одесько-Кримського екзархату. Становлення та розвиток структур УГКЦ в Криму навіть в умовах незалежності України відбувалися у складних обставинах через організаційні труднощі, а також через протидію органів влади та громадських об'єднань, налаштованих проти діяльності УГКЦ. Відповідно головними проблемами парафій були ненадання земельних ділянок під будівництво храмів, відсутність культових споруд та штучні перешкоди їхньому спорудженню. Подальший розвиток структур УГКЦ в АР Крим і м. Севастополі відбувався в незалежній Україні загалом по висхідній до 2014 р., попри протидію цьому процесові з боку значної частини представників регіональної і місцевої влади та органів самоврядування на Кримському півострові, які мали упередження проти «уніатів» та/або українофобські шовіністичні погляди, а також частини вірян і духівництва УПЦ МП. Ці сили намагалися протидіяти отриманню громадами УГКЦ земельних ділянок і побудові на них культових споруд, створювали інформаційно-психологічний тиск на греко-католиків, прагнули не допустити їхньої широкої участі у міжконфесійному діалозі на регіональному рівні. Зокрема, керівництво Сімферопольської і Кримської єпархії УПЦ МП послідовно виступало проти включення українських греко-католиків до складу Міжконфесійної ради Криму «Мир – дар Божий», хоча УПЦ МП і УГКЦ взаємодіяли у подібних форматах на загальнодержавному рівні. Проте консолідація українських греко-католиків і розбудова їхніх структур тривали, результатом чого стало утворення у лютому

2014 р. Кримського екзархату УГКЦ. Ця адміністративно-церковна одиниця була відносно невеликою (в АР Крим і м. Севастополі налічувала 11–12 парафій), проте вона об'єднувала ту частину української громади півострова, яка мала доволі високий рівень національної свідомості та релігійності. Це дало можливість парафіянам УГКЦ зайняти помітну нішу в житті кримського українства та сприяти його консолідації. До того ж греко-католицькі структури допомагали задовольнити духовні потреби частини одновірців, які перебували на військовій службі в Криму. Окупація Росією Криму у 2014 р. кардинально погіршила становище Кримського екзархату УГКЦ, який до того перебував у зоні дії ліберального українського законодавства у сфері релігії та загалом демократичного режиму. Безпрецедентний тиск на кримські структури УГКЦ, які, ймовірно, передбачалося цілком ліквідувати (зокрема, про це можуть свідчити заяви «керівництва» півострова), був насамперед обумовлений тим, що вони відігравали певну роль у підтриманні національної ідентичності кримських українців і їхніх організаційних зв'язків не лише з іншими регіонами України а й з іншими державами. Відтак замість повної ліквідації структур греко-католиків у Криму було взято курс на послідовну їхню дискримінацію через тиск на священиків та парафіян, обмеження їхніх прав на свободу совісті та віросповідання, свободу зібрань тощо. Це призвело до великих негативних змін у функціонуванні УГКЦ в Криму – кількість її парафій зменшилася з 11 до 5, які були об'єднані у структуру під назвою «Екзархат Католицької церкви візантійського обряду», підпорядковану безпосередньо Святому Престолові. Таким чином, у межах міжнародно визнаних кордонів України утворилися три греко-католицькі об'єднання – власне УГКЦ, Мукачівська греко-католицька єпархія (утворена внаслідок Ужгородської унії 1646 р., перебуває у прямому підпорядкуванні Святому Престолові) та «екзархат Католицької церкви візантійського обряду» на території АР Крим і м. Севастополя. Вимушений виїзд із зазначених регіонів частини священиків та вірян УГКЦ, дискримінаційна політика російської окупаційної адміністрації Криму щодо структур цієї церкви на півострові, загальна тенденція до поступової асиміляції кримських українців внаслідок цілеспрямованих дій держави-окупанта утворюють загрозу для подальшого існування структур українських греко-католиків на території Кримського півострова.

Крім цього, релігійні громади УГКЦ в Криму мають проблеми катастрофічного браку священнослужителів та подальшого відпливу парафіян молодого та середнього віку, що може спричинити їхню стагнацію та повільний занепад аж до зникнення.

19. Агресивна війна Росії проти України та, зокрема, окупація Криму вкрай негативно відбилися на становищі Кримської єпархії УПЦ КП/ПЦУ. Вона опинилися серед найбільш постраждалих у 2014–2022 рр. від політики держави-окупанта релігійних організацій на Кримському півострові. Це пов'язано, з одного боку, із різким погіршенням через політику неототалітарної Росії ситуації із дотриманням прав і свобод людини, а також прав неросійських етнічних спільнот, насамперед громади етнічних українців, із витісненням окупантами з

Криму лідерів та активістів цієї громади, значна частина з яких були вірянами УПЦ КП/ПЦУ, а також українських організацій, структур, органів влади, деякі з яких надавали або могли надавати підтримку цій релігійній організації у АР Крим і м. Севастополі. З іншого боку, держава-окупант послідовно проводить політику дискримінації структур УПЦ КП/ ПЦУ на тимчасово окупованій території, яка спрямована на поступове, але неухильне витіснення їх з Криму.

Така позиція Росії пов'язана, на нашу думку, насамперед з двома причинами. По-перше, Кримська єпархія ПЦУ відіграє важливу роль у збереженні і захисті ідентичності українців тимчасово окупованого регіону. Вона навіть в умовах окупації відкрито позиціонує себе як частина помісної Церкви українського народу, розвиває україномовну богослужбову традицію та молиться на службах «за Богом бережену державу нашу Україну, владу, народ та військо її», що прямо суперечить ідеології «русского мира» та російському великодержавному і шовіністичному концепту «росіяни та українці – один народ», які насаджуються путінським режимом. Окрім того, дискримінація вірян та духовенства ПЦУ є складовою загальної колонізаційної політики Росії щодо витіснення з території Криму громадян України і заселення її громадянами РФ. По-друге, Кримська єпархія ПЦУ має центр поза межами Росії та не контролюється бажаним для авторитарної російської влади чином.

Серед методів дискримінації УПЦ КП і ПЦУ в Криму, які використовує держава-окупант, важливу роль відіграють інформаційно-пропагандистський, судовий (чи скоріше квазісудовий, оскільки використовуються нелегітимні російські суди в Криму), адміністративний та силовий тиск на священників та мирян цієї релігійної конфесії, протиправне відчуження її майна, насамперед, храмів. Системна політика дискримінації посилюється потужною кампанією у російських і проросійських мас-медіа, що формує у населення стійкий негативний образ Кримської єпархії ПЦУ. Матеріали, оприлюднені в межах даної кампанії, виправдовують дії окупаційної влади щодо гонінь на церкву і намагаються дискредитувати ПЦУ як релігійну організацію.

У результаті цілеспрямованої політики держави-агресора – Росії, з моменту окупації кількість структур цієї конфесії в Криму різко скоротилася з 2014 р. до 2021 р. з 46 релігійних громад, 2 братств і 1 монастиря до 7 громад (4 постійно функціонували в Сімферополі, Сімферопольському районі, Євпаторії, Білогорську; 3 на непостійній основі в Первомайському та Роздольненському районах), а священників – з 23 до 4 осіб (ще один клірик час від часу відвідує окупований Крим для проведення служб). Таким чином, кількість парафій під тиском окупаційної влади зменшилась у більше, ніж 6 разів, а кількість священнослужителів – майже у 6 разів. По суті, на сьогоднішній день єпархія поставлена на грань виживання.

Широкомасштабний наступ Росії на Україну у лютому 2022 р. погіршив і без того кризове становище ПЦУ у тимчасово окупованому Криму. Це пов'язано як із подальшим посиленням воєнної пропаганди та антиукраїнської істерії, загальним погіршенням морально-політичного клімату, так і труднощами доступу на територію півострова, який перетворений державою-окупантом на одну з

найважливіших баз для здійснення агресії проти України. Через воєнні дії не мають можливості потрапити до Криму священник, який раніше регулярно відвідував свою кримську паству, а найголовніше – митрополит Сімферопольський і Кримський Климент, який станом на 24 лютого 2022 р. перебував у церковних справах в Києві.

Аналіз становища Кримської єпархії УПЦ КП/ПЦУ у тимчасово окупованому Криму показує стійку негативну тенденцію щодо погіршення її становища. Очевидно, що політика держави-окупанта спрямована не просто на порушення прав вірян цієї релігійної організації, а на поступове, але неухильне створення умов для припинення її діяльності. Якщо у перші роки після окупації АР Крим і Севастополя російська влада, ймовірно, дещо стримувала тиск на цю єпархію для того, щоб не погіршити становище структури РПЦ в Україні – УПЦ МП, то після створення автокефальної ПЦУ у 2019 р. і оголошення «самостійності і незалежності» УПЦ МП у травні 2022 р. цей стримуючий фактор зникає або суттєво нівелюється. Тому прогноз щодо майбутнього ПЦУ в Криму за умов продовження російської окупації є стабільно негативним.

Дискримінація Росією Кримської єпархії ПЦУ є не лише грубим порушенням прав вірючих, а також тиском на громаду етнічних українців Криму, яких окупаційна влада перевторила на одну з двох найбільш дискримінованиї етнічних спільнот у регіону. Ця релігійна організація в умовах знищення Росією українських громадсько-політичних і культурно-освітніх інституцій в Криму є важливим осередком підтримання української ідентичності для кримських українців.

Повноцінно захистити права кримських вірян ПЦУ можна буде лише після звільнення Криму та віновлення територіальної цілісності України. До того моменту українській державі та громадянському суспільству, міжнародним організаціям та цивілізованим країнам потрібно використовувати методи, які хоча б частково послаблюють тиск на цю релігійну організацію – політичні заяви щодо її стану, запровадження санкцій до Росії та осіб, які ініціюють або беруть участь у переслідуванні ПЦУ в Криму, порушенні прав її вірян і кліру, широко інформувати світову спільноту про ці проблеми, відстоювати права кримчан-вірних ПЦУ в судах.

ВИСНОВКИ

Упродовж 2022 р. виконавцями НДР проаналізовано державну політику України у 1991 р. – на поч. XXI ст. щодо захисту прав та задоволення інтересів етнічних українців Криму, політику Росії на тимчасово окупованій території АР Крим і м. Севастополь стосовно кримської громади етнічних українців, її об'єктивні й суб'єктивні фактори і рушії тощо та узагальнено досвід формування і консолідації громади українців Криму в кінці XVIII – на поч. XXI ст.

У зв'язку зі зменшенням кількості рабів та з великим попитом на робочу силу в Криму, вже з середини XVIII ст. там з'являються вільнонаймані українські селяни, як на сезонних роботах, так і на постійно. Часто це були вихідці з так званої Ханської України, тобто Єдисану (території між Дніпром, Богом та Дністром), які зазнали жорстоке польське кріпацьке гноблення. Також до Криму прибували, вже цілком мирно, січовики з Січей, розташованих на татарській і турецькій територіях – з олешківської Січі, з Слободзеї. Крім того сюди приїздили також політичні емігранти з мазепинців та прихильників гетьмана Пилипа Орлика. Зростала кількість українських купців-чумаків, що сезонно навідувалися в Крим з своїми валками. З остаточним захопленням Криму Російською імперією у 1783 р. до Криму переїхали ще більше українських селян.

Ще на початку XIX ст. козаки-українці та поміщицькі селяни, хоча і в невеликій кількості, були в Акмечеті (тепер Сімферополь), Карасубазарі (Білогірськ), Бахчисараї, Гезлеве (Євпаторії), Кафі (Феодосії), Керчі, Мангупі, їх розселялитакож окремими слободами (підгородна, Ізюмська, наприклад). кількість селян – та й українських поміщиків (зокрема з Полтавщини) – різко збільшилися напередодні та після закінчення Кримської війни. У 1856 р. в Крим масово втекли кріпаки-селяни Верхньодніпровського, Катеринославського повітів, потім також інших повітів Херсонської, Харківської, Полтавської, Чернігівської, Курської губерній.

У Кримській війні 1853–1856 рр. Російська імперія воювала переважно українськими руками – до 50% її війська становили солдати, матроси і офіцери українського походження, при цьому матроси-українці становили близько 70% складу Чорноморського флоту. Україна була безпосередньою учасницею і в певному сенсі – жертвою Кримської війни, а Севастополь варто вважати містом бойової слави і звитяги українців, які продемонстрували неабиякі мужність і героїзм у цій війні.

Вже в кінці XIX ст. з українського кримського середовища почали виходити громадсько-політичні та культурні діячі. Одним з найвидатніших був Іван Липа, що народився в керчі у 1865 р., письменник, видавець, політичний діяч, співавтор програми «Братства тарасівців» (1893 р.), яке слушно чи неслушно вважають першою східноукраїнською організацією націоналістичного напряму. Варто згадати також видатного українського історика-кримознавця кінця XIX ст. Арсенія Маркевича.

Південне узбережжя Криму перетворилося на модний курорт, тут збудували розкішні палаци та вілли представники аристократичних сімей – Воронцови,

Юсупови, Наришкіни, Шувалови, Голіцини і так далі, аж до членів царської родини. Серед аристократів-забудовників були й українці: Кочубеї, Безбородьки, Данилевські, Алчевські та інші. В ті часи до Криму їхали лікуватися. Наприклад, видатна поетка Леся Українка, хвора на сухоти, тричі поправляла здоров'я унікальними цілющими грязями.

А декому з хворих на туберкульоз лікарі радили зовсім оселитися в Криму – морське повітря і м'який місцевий клімат дуже корисні для таких людей. Саме з цієї причини переїхав до Ялти поет і перекладач С. Руданський, автор слів відомої пісні «Повій, вітре, на Вкраїну». Хтось наїздив до Криму у справах, як знаний письменник М. Коцюбинський, дехто просто помандрувати, набратися вражень, розвіятися, як це зробив після багаторічного заслання відомий історик М. Костомаров.

Утиски царату були надто сильні й в таких умовах український національний рух в Криму, навіть у чисто культурному плані, розвиватися не міг. Становище помітно міняється під час та після революції 1905–1907 рр. Українське суспільно-політичне і культурне життя (правда, далі неофіційне, напівлегальне) концентрується у Сімферополі та Севастополі. У 1905–1906 рр. у Сімферополі виник гурток українських соціалістів-революціонерів; у Севастополі ще до 1905 р. було утворено гурток «Кобзар» на чолі з директором державної жіночої гімназії В'ячеславом Лещенком. У севастопольському гуртку основну роль грали офіцери-українці Чорноморського морського флоту. (Флот комплектувався, в основному, з українців – їх кількість в період між революціями 1905 та 1917 рр. доходила до 75%). Українці Криму отримують власну українську пресу – в сімферопольській газеті «Таврічанин» був постійний окремий відділ «Українцям».

У Сімферополі після Лютневої революції відбулися збори української інтелігенції (понад 200 чоловік), на яких було утворено Сімферопольську українську громаду. її очолив викладач гімназії Клименко. У складі Залогової (гарнізонної) ради солдатських депутатів було утворено українську секцію для культурно-освітньої роботи. виник Український військовий клуб ім. гетьмана п. Дорошенка (головою клубу став офіцер мацько). 24 травня 1917 р. у Сімферополі відбулося величаве Шевченківське свято, в якому взяло участь близько 15 тис. осіб, делегації з Феодосії, Севастополя, від Чорноморського флоту. в цей же день з українізованих частин Сімферопольського гарнізону (вони налічували 10 тис. чоловік на 30 тис. всієї залоги) було утворено перший український сімферопольський полк ім. гетьмана П. Дорошенка, що зайняв окрему казарму, вивісивши на ній синьо-жовтий прапор. під час виборів до Сімферопольської міської ради 1917 р. українці висунули своїх кандидатів і провели до складу міської ради трьох радних-українців. в Севастополі після Лютневої революції гурток «кобзар» вийшов з підпілля. У березні 1917 р. він провів перші збори українських моряків. почався рух за українізацію Чорноморського флоту. У квітні 1917 р., на других зборах, було утворено Українську чорноморську громаду на чолі з В. Лещенком, про якого я вже згадував. Українська чорноморська громада мала свій центр в будинку Уніон-банку на головній вулиці Севастополя. У

громаді працювали військова, просвітня, агітаційно-пропагандистська та господарська секції, в яких дуже активну участь брали вищі рангом офіцери флоту. До кінця квітня українські корабельні ради або гуртки виникли майже на всіх кораблях флоту, в сухопутних частинах Севастопольської морської фортеці, в частинах морської авіації, У липні 1917 р. першим підняв український прапор міноносець «Завидний». після проголошення Української Народної республіки ІІІ універсалом (19 листопада) майже половина кораблів флоту вивісила української прапор, у Севастополі відбувся військовий парад.

1917 р. в Криму почали виходити українські книжки. У Сімферополі виникло українське видавництво «Атос», що видало драматичний твір-комедію В. Товстоноса «Товариш Пролітайло»; у Феодосії було надруковано брошуру П. Нечипоренка «Про стародавню Русь». У 1918 р., в Сімферополі побачили світ «Пісні та вірші» Д. Ткаченка. Українських видань в Криму в цей час було більше.

Більшість політичних сил Наддніпрянщини і Криму сприйняли негативно більшовицький переворот у Петрограді 7 листопада 1917 р. Вакуум легітимної влади у центрі призвів до природного прагнення окраїн колишньої імперії рятуватися власними силами. 20 листопада 1917 р. УЦР проголосила Українську Народну Республіку (УНР), до складу якої мала входити, зокрема, «Таврія без Криму». Остання формула стала результатом домовленостей українських і кримськотатарських лідерів на З'їзді народів і під час подальших контактів.

Демократичну перспективу Криму, яку відстоювали Курултай і РНП Таврійської губернії, перекреслив третій центр регіональної влади – Севастопольський Військово-революційний комітет (ВРК). Його утворили у грудні 1917 р. більшовики та їхні союзники для насадження ліворадикальної диктатури.

Агресія більшовицької Росії проти УНР призвела до проголошення 25 січня 1918 р. IV Універсалом незалежності УНР і до змін у ставленні української влади до кримського питання. У січні 1918 р. УЦР ухвалила закон, яким російський військовий і торговельний флот на Чорному морі оголошувався українським. І якщо на Брестських переговорах з Центральними державами УНР лише зондувала можливості контролювати кримські порти, то вже 14 лютого 1918 р. її уряд, серед умов укладання миру з Росією, записав: «Крим остається під впливом України», а весь «флот на Чорному морі належить… тільки Україні». Українська влада взяла курс на встановлення контролю над ЧФ, Севастополем та Кримом у цілому, з гарантуванням прав кримськотатарського народу. Для цього вживалися дипломатичні, політичні, військові та адміністративні заходи.

Дії українських державних структур і кримськотатарського національного руху щодо статусу Криму навесні 1918 р. набували конкурентного характеру.

У вересні–жовтні 1918 р. велися переговори між урядами гетьмана Скоропадського і Сулькевича про умови входження Криму до складу Української Держави. На вимогу України до переговорів були залучені й кримські татари. Проте позитивного результату досягнуто не було. Восени 1918 р. Курултай наполягав на скликанні Кримського парламенту з установчими функціями.

Революція 1917–1920 рр. була для Криму дійсно страшною, за словами письменника – «кров'ю вмита». Загиблих внаслідок бойових дій та червоного терору кримчан обраховують десятками тисяч. У листопаді 1920 року врангелівські війська були розбиті та евакуювалися до Туреччини – в Криму остаточно була встановлена радянська влада.

Життя Кримської АРСР (1921) у складі радянської Росії тривало всього чверть століття. У перші роки існування автономії почалося активне вивчення історії і культури корінного народу Криму – кримських татар. Однак уже з другої половини 1920-х рр. сталінською владою проводилися репресії під гаслом боротьби з місцевим «націоналізмом» і духовенством. Під час колективізації кілька тисяч сімей так званих «куркулів» були знищені або вислані з території півострова. У період «великого терору» 1937–1938 рр. репресії досягли апогею. Упродовж одного дня, 17 квітня 1938 року були розстріляні найвизначніші представники кримськотатарської інтелігенції. Сталінський режим сьогодні давав привілеї, а завтра відбирав останнє і найголовніше – батьківщину і життя.

Питання розвитку української культури та української мови та утвердження українознавства загалом на півострові в умовах незалежності України є актуальним, багатоаспектним, оскільки недостатня присутність української мови і культури на півострові порушувала права українців як титульної нації, а також перешкоджала інтеграції інших етносів, зокрема росіян і кримських татар у культурний простір України. На наш у думку, це стало одним із вагомих чинників, що призвів до анексії півострова російською федерацією. Проте варто відзначити, що протягом 1991–2014 рр. на півострові відбулося становлення потужних центрів українознавства і цей позитивний досвід ми можемо використати для розробки стратегії деокупації та реінтеграції АР Крим.

Бандерівці в Криму – феномен, гідний подиву: маленька групка сміливців, що не побоялася кинути виклик тоталітарній системі на специфічній території. Постійно відрізані від грошей та агітаційних матеріалів, а іноді – і від керівництва, революційні націоналісти, втім, налагодили підпільну роботу, організували для неї легальне прикриття та, врешті-решт, зуміли утвердити український рух як третю силу поряд із російським та кримськотатарським.

Кримська область, яка на початку 1950-х рр. переживала економічний занепад та стагнацію, після входження в 1954 р. до складу УРСР, за 15-річний термін змогла перетворитися на передовий регіон курортного господарства та масового туризму в СРСР. Відродження народного господарства, значні успіхи в аграрному секторі та в промисловості на півострові в другій половині 1950–1970-х рр. значною мірою забезпечувалися ресурсами України та її народу. Велику роль у повоєнному відродженні Криму відіграли десятки тисяч «добровільно-примусово» переселених українців з території УРСР. Цей процес мав суттєвий вплив на трансформацію соціодемографічної та етнокультурної ситуації на півострові. Українознавче осмислення проблеми дає можливість не лише ламати наявні стереотипи, але й руйнувати перешкоди, які стоять на шляху реінтеграції Криму в український соціум.

Досліджуючи діяльність громадсько-політичних та культурно-національних об’єднань українців в Криму в кінці XX – на поч. XXI ст., можна зробити висновок, що в регіоні функціонували відділення практично всіх великих загальноукраїнських партій, проте тут так і не сформувалося скільки потужного проукраїнського електорату. З боку офіційного Києва місцеві українці не мали підтримки. Таке становище сприяло політичній апатії кримського українства. Внаслідок цього українські політичні та громадські організації дуже слабкі, розпорошені і розколоті внутрішніми протиріччями.

Етнічні українці, які мешкають в Криму, опинилися після 1991 р. у двозначній ситуації: з одного боку, вони є представниками титульного етносу держави, а з іншого – регіональною меншиною, потреби якої не задоволені. Такий «пограничний» стан виявився подвійним тягарем: їм, з одного боку, не надавалася підтримка як представникам національних меншин, а з другого доводилося нести «психологічну відповідальність» за реальні, а головне – віртуальні прорахунки України в політиці відносно іноетнічних кримчан (переважно штучно нав’язані російською пропагандою антиукраїнські уявлення). Це було емоційно та інтелектуально непросто, адже загальноукраїнська проблема адаптації етнічних росіян-громадян України до існування в незалежній державі, включення їх та носіїв радянської ідентичності в українську політичну націю потребувала часу та зусиль.

Окупаційна політики Росії і, зокрема, дискримінація нею української етнічної спільноти, вкрай негативно позначилися на стані української ідентичності в Криму, призвели до прискорення асиміляційних процесів українців.

Пом’якшити критичну ситуацію для громади кримських українців могла б політика Української держави. У минулі роки певні, хай і вкрай недостатні кроки в цьому напрямку робилися, – направлення позову проти Росії до Міжнародного суду ООН щодо дискримінації етнічних українців Криму, часткове фінансування у 2014–2018 рр. газети загальнодержавної української газети «Кримська світлиця», яка з 1992 р. є основним періодичним виданням кримського українства, зусилля із захисту кримських політв’язнів, в тому числі й українців тощо.

У 2022 р. результати НДР висвітлено у 2-х наукових виданнях, 15 наукових статтях, у 18 доповідях на 8 наукових заходах. Опубліковано 8 публікацій у ЗМІ (5 – у друкованих, 3 – в електронних), взято участь у 26 передачах на радіо і ТБ, 6 відкритих лекціях, публічних дискусіях, презентаціях, в т.ч. і з проблематики НДР.

ПРОПОЗИЦІЇ ТА РЕКОМЕНДАЦІЇ

Владним структурам в Україні необхідно розробити національну комплексну стратегію з визволення загарбаних територій, яка б включала в себе соціально-економічну, гуманітарну, дипломатичну, інформаційну, а також військову складові та мала б кілька можливих прогнозів (як позитивних, так і негативних) розвитку і наслідків майбутніх подій. Зокрема, необхідно і надалі виконувати міжнародні угоди України стосовно впровадження демократичних стандартів у контексті підписання Договору про асоціацією з ЄС, особливо в контексті подолання корупції та покращення матеріального добробуту українців; розробити і прийняти відповідні нормативно-правові документи, спрямовані на реінтеграцію тимчасово окупованих територій (Донбас і Крим); для протидії ідей «руського міра» створити власний національний інформаційний проєкт («Велика Україна», «Український світ» тощо), спрямований на консолідацію українського суспільства; підготувати і втілити ефективні державні програми щодо інтеграції біженців зі сходу України та Криму в українське суспільство; проводити широку інформаційно-просвітницьку кампанію з популяризації української історії, зокрема історії та культури південно-східних регіонів України, в тому числі й Криму, серед усіх категорій населення.